

PAPER DETAILS

TITLE: MEFÂTIHU'L-GAYB EKSENİNDE İNSANIN YARATILIS SÜRECİ

AUTHORS: Seyithan CAN

PAGES: 67-88

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/616956>

MEFÂTİHU'L-ĞAYB EKSENİNDE İNSANIN YARATILIŞ SÜRECİ*

Seyithan CAN**

Öz

İnsanın ilk yaratılışı konusu, tarihsel süreçte olduğu gibi günümüzde de önemi korunmaya devam etmektedir. İnsanın konuyla alakalı bilgilere sadece nass yoluyla ve belirli yönleriyle sahip olması, konuyu sürekli araştırmasına neden olmuştur. Öte yandan Kur'an-ı Kerim'in farklı ayetlerinde insanın sudan, toprak vb. farklı maddelerden yaratıldığına dair bilgilerin sunulması, âlimlerin konuyla alakalı farklı yorumlar geliştirmelerine sebebiyet vermiştir. Bu farklı yorumlardan sahip olan âlimlerden biri de hem felsefi hem de kelamî kimliğiyle tanınan Fahreddin er-Râzî'dir. Onun bu iki yöne sahip olması, diğer âlimlerden birçok yönde farklı fikirler ortaya koymasını sağlamıştır. Bu çalışma da günümüz insanının da halen arayışta olduğu yaratılış anlama noktasında Fahreddin er-Râzî'nin Kur'an ayetlerine yönelik tefsirini ele almaktadır. Bu noktada onun Kur'an'da geçen insanın değersiz bir sudan yaratılışına, insanın yaratılışının yapıldığı ana maddeye, insanın yaratılış safhalarına, ilk insanlar olarak kabul edilen Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın yaratılışına ve insanın ontolojik mahiyeti çerçevesinde ruh-beden ilişkisine dair

* Bu makale, Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bünyesinde Hazırlanan "Fahreddin er- Râzî'de Yaratılış Teorisi" isimli Yüksek Lisans Tezinden Üretilmiştir.

** Öğr. Görevlisi, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, seyithancan@gmail.com orcid.org/0000-0002-2336-4179

görüşleri ortaya konulmuştur. Râzî'nin bu konuda ortaya koymuş olduğu fikirler, günümüz insanının yaratılış konusundaki arayışına katkı sağlayacak nitelikleri taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler

Fahreddin er-Râzî, İnsan, Yaratılış, Âdem, Havva.

The Phases Of The Creation Of The Human According To Mafatih Al-Ghayb

Abstract

The subject of human creation continues to be important today as in the historical process. The fact that man has only certain aspects of the information related to the subject by means of transfer has led him to constantly investigate the subject. On the other hand, the information about the human creation in different verses of the Holy Quran that it was created from such different items as water, soil, etc. led the scholars to develop different interpretations related to the subject. One of these scholars is Fakhr al-din al-Razı who is known both for his philosophical and kalam character. The fact that he has these two aspects has led to the generation of different ideas from other scholars in many ways. This article handles the perspective of Fakhr al-din al-Râzî on the verses of Quran in the point of understanding the creation which the modern man still seeks. With this perspective, he expressed his ideas on the creation of human from basic water, the raw substance which human created from it, in the phases of human creation, the creation of Adam and Eve who are considered as the first humans, the relation between the soul and body with the frame work of the ontological nature of human. The ideas that Râzî put forward about this topic will contribute to the search for creation of modern man.

Key words

Fakhr al-din al-Râzî, the man, the creation, Adam, Eve.

Giriş

İnsanın yapısında görme, işitme, kavrama, akletme, anlamlandırma, çıkarsama yapabilme ve çevresinde var olan durumları mantıksal bir şekilde temellendirme yeteneği vardır. Bu bakımdan gözünü kendisine çevirdiğinde, bir takım madde ve parçalardan oluştuğunu algılayabilmektedir. İnsanda oluşan bu algı, onu yaratılış konusunu merak etmeye ve araştırmaya sevk etmiştir. Tarihsel süreçte hep bu merakını gidermeye çalışan insanın

bu arayışın peşinde koşmaya devam edeceği gayet açıktır. Çünkü yaratılışı anlamak, insanın yaratılış gayesini ortaya koyması ve insanlık tarihinin başlangıcına ışık tutması açısından önemlidir.¹ Bu durum aynı zamanda insan için gizemini koruyan, insanın üstesinden gelemediği, acizlik duygusunu her daim yaşadığı ve sürekli karşı karşıya kaldığı hayatın bir realitesini ifade eden ölüm ve sonraki hayatı kavramasının ilk ve temel yoludur. Dolayısıyla insan ölümü engelleyemediği için öldükten sonra ne olacağı sorusunun cevabını aramaya başlamıştır. Bu varoluşsal süreçte cevaba ulaşabilmesi için de nasıl yaratıldığı ve hayat serüveninin nasıl başladığını ortaya koyması gerekmektedir. Ayrıca insanın yaratılışı konusu Tanrı ile insan arasındaki ilişkinin ortaya konulması açısından önemlidir. Çünkü Kur'an ayetlerinin yaratılıştan bahsetmesi Allah'ın kudretini, varlığını, ispatlamak² ve böylece insanın yaratana ile bağlarının güçlendirilmesi noktasından önem arz etmektedir. Çünkü yaratan kimse sahip de o olmaktadır.³ Bu nedenle insan, yaratılış konusundaki arayışına 'nasıl yaratıldım?' sorusuyla başlamıştır. Tarihsel süreçte âlimler bu soruya birçok cevap vermişlerdir. Bu çalışmada yaratılış konusuna değinen âlimlerden biri olan ve kelamın felsefe ile mecz edildiği dönemim en önemli temsilcilerinden olan Fâhreddin er-Râzî (ö.606/1210)'nin insanın yaratılışı ile ilgili görüşlerini içermektedir. Yaratılış konusunu Râzî perspektifinde ele almamızın nedeni, onun sahip olduğu felsefî ve kelamî yönüdür.⁴ Çünkü o, bu özellikleriyle diğer âlimlerden birçok noktada farklı fikirler ortaya koyabilmiştir. Bu bakımdan konunun geniş olarak işlenmesinden dolayı Râzî'nin, *Mefâtihu'l-ğayb* eserini merkeze alınmıştır. Ancak bazı noktalarda onun diğer eserleri olan *el-Erbain fî Usulu'd-Din*, *el-Metâlibu'l-Âliye Mine'l-İlmi'l-İlahi*, *Meâlimu Usulu'd-Din* gibi eserlerinden de faydalanılmıştır. İnsanın yaratılışı ile alakalı günümüz-

¹ Hüseyin, Çelik, Kur'an'a Göre Hz. Âdem'in Yaratılışı, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2011): 50. 49-70

² Tevfik, Yücedoğlu, *Geçmişten Günümüze İlim ve Din Açısından Yaratılış*, (Bursa: Emin Yayınları, 2006), 18.

³ Veli Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim'de Yaratma Kavramı*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 149.

⁴ Süleyman Uludağ, *Fabrettin Râzî*, (Ankara: Harf Yayınları, 2014), 84; Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Türker-Osman Demir, *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fabreddin-er-Râzî*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013).

de birçok tez ve makale çalışması olduğu görülmektedir.⁵ Her ne kadar Fâhreddin er-Râzî'nin insanın yaratılışı hakkında genel çalışmalar yapılmışsa da bu çalışmamızda onun insanın yaratılışı hakkındaki görüşlerini *Mefâtihu'l-ğayb* eseri ekseninde ele almaya çalıştık. Çalışmada öncelikle yaratılışın gayeliliğine vurgu yapmaya çalışıldı. Daha sonra Kur'an-Kerim'in birçok ayetinde yer alan insanın yaratıldığı madde ile ilgili Râzî'nin yaklaşımları değerlendirildi. Bu başlıktan sonra da yaratılış safhaları ele alınarak, Râzî'nin bu konudaki görüşleri sergilenmeye çalışıldı. Bu anlamda yaratılış safhalarında Hz. Âdem ve Havva'nın yaratılışını, inorganik aşama, diğer insanların yaratılışını da organik aşama çerçevesinde ele alındı.

1. Yaratılışta Gâyelilik

İnsanın 'yaratılış gayesi', insanlığın tarih boyunca cevabını aradığı en köklü sorular içerisinde yer almıştır.⁶ Ancak insanoğlu yaratılış hakkındaki ortaya koyduğu tüm çabalara rağmen, tatmin edici bir cevaba ulaşamamıştır. Bu durum insanın metafizik âlemiyle ilgili bilgi edinme noktasında yardıma muhtaç olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Tabi bu yardımın insanüstü ve yaratılış her yönüyle bilen bir varlıktan olması gerekir ki bunun da olabilmesi ancak vahiyle mümkündür. Dolayısıyla vahiy, aynı zamanda insanın ulaşamadığı bilgileri, insana ulaştırma noktasında önemli bir faktördür. Ancak kutsal metinlerde ve Kur'an-ı Kerim'de yaratılış ile ilgili anlatıların insanın arayışına bir cevap niteliği taşımakla beraber salt bilgi amacı gütmeyeceği görülmektedir.⁷ Çünkü Kur'an'da yaratılışla ilgili yer alan bilgiler, aynı zamanda insanın yaratılışına yönelik amaca vurgu yapmakta ve insana bir görev yükleyerek hayatını anlamlı kılmaktadır.⁸ Öyle

⁵ Yusuf Altunbaş "Kur'an'da insanın yaratılışı ve emrim teorisi" Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006; Fatma Aktaş "İnsanın yaratılışı ile ilgili hadislerin tahriri ve tahlili", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013; adlı birçok tez ve makale çalışması olduğu görülmektedir.

⁶ Ayrıntılı Bilgi için bkz. Hüseyin, Aydın, *İlim Felsefe ve Din açısından Yaratılış ve Gâyelilik*, (Ankara: DiB. Yay., 2012); İsmail, Taşpınar, *İslam'a Göre İnsanın Yaratılışı ve Yaratılış Gayesi, Tanrı ile İnsan arasındaki ilişki konulu Sempozyum*, (Basım Yeri: Sak Matbaası, İstanbul 7-9 Ekim 2004):1.

⁷ Şahin Efil, *İslam ve Batı Düşüncesinde Yaratılış Modelleri*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), 79.

⁸ Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Yaratılış*, (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2015):12; *Meal Kültürümüz*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2016), 19.

ki Kur'an-ı Kerim'e göre yaratılan her şeyin insanın hizmetine sunulması⁹ ve yaratılışın son halkasında onun olması, yaratılışın gayesinde insanın olduğunun göstergesidir.¹⁰ Mesela "O, yeryüzündeki her şeyi sizin için yaratmıştır" (Bakara 2/2) ayetini, insanın yaratılışını ifade eden "O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O, mutlak galiptir, çok bağışlayıcıdır." (Mülk 67/2) ayetiyle açıklayan alimler, bu ayetlerde doğrudan yaratma da insanın amaç edinildiğini ve insana misyon verildiğini belirtmektedirler.¹¹ Bu misyon insan hayatının bir gayeye sahip olmasını ve hayatını anlamlı kılmasını sağlamaktadır.¹²

Fahreddin er-Râzî, Eş'ari geleneğinin benimsemiş olduğu düşünceden hareketle Allah'a illet olarak yaratma gibi bir gayenin tahsis edilemeyeceğini belirtir. Aksi halde, Allah, o maksatla kendisini tamamlamış olur ki bu da onun mutlaklık vasfına halel getirmektedir. Dolayısıyla ona göre Allah, her türlü menfaatten müstağnidir, uzaktır. Bu anlamda Râzî, O'nun fiillerinin ne kendisine ne de başkasına yönelik bir menfaatten dolayı olmayacağını vurgular. Çünkü Allah o kadar mutlak ki menfaati başkasına herhangi bir işi vasıta kılmaksızın da ulaştırmaya kadirdir. Dolayısıyla işin vâsıta olması illet olsun diye değildir. Ancak tabiattaki, kanunlar ve hayatımızın temelini teşkil eden bütün varlıkların yüce bir gayeye hizmet ettikleri de görülmektedir.¹³ Dolayısıyla Râzî, bu noktada özellikle Allah için bir illetin söz konusu olmayacağı üzerinde dursa da yaratılışın gayeliliği noktasına da dikkat çektiğini görüyoruz. O, 'Ben, cinleri ve insanları da ancak bana kulluk etsinler diye yarattım' (Zariyat, 56) ayetinden hareketle insanın yaratılış amacının ibadet olduğunu belirtmiştir. İbadeti de Allah'ın emrine olabildiğince saygı duymak, mahlûkatına karşı şerefli olmak diye anlamlandırmıştır. Hatta 'ben, gizli bir hazine idim; dolayısıyla bilinmek, tanınmak

⁹ Bakara:2/29, Casiye:45/13.

¹⁰ Kur'an-ı Kerim'de insanın özellikleriyle ilgili ayetler için bkz. Abese:80/17, Maide:5/30 31, Nisa:4/28, Fussilet:41/49, İsra:17/11-100, Enbiya:21/37, İbrahim:14/34, Ahzap:33/72, Mearic:70/1921, Fecr:89/20, Alak:96/6, Araf:7/179.

¹¹ Veli Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim'de Yaratma Kavramı*, 147; Hülya Alper, *İmam Mâturidi'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009), 152.

¹² Çağfer Karadaş, *Kaderin Sırrını Anlamak*, (Ankara: OTTO Yayınları, 2018):59.

¹³ Bekir Topaloğlu, *İnsan Kâinat ve Ötesi*, (İstanbul: Ensar Yayınları 2010), 81.

istedim' hadisinden hareketle de yaratılışın ilah açısından gayeliliğine vurgu yapmıştır.¹⁴

Râzî, Kur'an'ı Kerim'de özellikle göğün, yerin ve her şeyin yaratılışının 'bil-hak' kavramı ile amaçlandırıldığının altını çizer. Râzî, Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerde geçen 'bil-hak' kavramının, Allah'ın yeri ve göğü boşuna yaratmadığına yönelik bir anlam ifade ettiği şeklinde ele alır. Dolayısıyla Duhan suresi 38-39. Ayetlerinde yer alan; biz gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunan şeyleri oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık anlamındaki ayetlerin, biz bunları bir maksada binaen yarattık şeklinde bir anlatımının olduğunu belirtir.¹⁵

Sonuç olarak baktığımızda Râzî'nin Tanrısal gayeliliği reddedip ayetleri de Tanrısal bir gayeyle açıklama çalışması, mezhebi kaygının gereği olarak görülebilir. Çünkü Râzî'nin gayesellikte karşı çıktığı en önemli husus; Allah'a atfedilen gayenin illet olarak zorunluluğunun kabul edilmesidir. Kelam tarihinde bu hususta Eş'ari ve Mu'tezile mezhepleri arasında farklı yaklaşımlardan dolayı tartışmaların olduğunu görüyoruz. Mutezile ve Mâturîdîler ilahi fiillerin gaye ve hikmetten yoksun olamayacağını düşünürken Eş'ariler ilahi iradenin gaye ve hikmetle sınırlandırılmasını uygun bulmamıştır.¹⁶ Dolayısıyla Râzî'nin gayeselliğin Tanrısal boyutu kabul etmemesi yönündeki vurgu, Mu'tezili düşünceye bir cevap niteliği taşıması açısından ele alınabilir.

2. İnsanın Yaratıldığı Madde İle İlgili İhtilaflar

Kur'an-ı Kerim'e bakıldığı zaman birçok ayette insanın farklı maddelerden yaratıldığı vurgulanmaktadır. Bu bakımdan insanın yaratılış aşamalarına geçmeden önce Râzî'nin insanın yaratıldığı madde ilgili ihtilaflar konusundaki görüşlerini ortaya koymamız uygun olacaktır.

2.1. Sudan Yaratıldığı İle İlgili İhtilaflar

Kur'an-ı Kerimde geçen 'O inkâr edenler görmüyorlar mı ki, (başlan-

¹⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihul-ğayb*, 1. Baskı, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1981), 28:232-233.

¹⁵ Râzî, *Mefâtihul-ğayb*, 27:249-250.

¹⁶ Hulusi, Arslan, *Yaratma ve Gayelilik Bağlamında Mu'tezile'nin Fayda Teorisi*, Kelâm Araştırmaları Dergisi, 14/2 (2016):344.

gıçta) göklerle yer, birbiriyle bitişik iken, biz onları ayırdık ve her canlı şeyi sudan yarattık. Yine de onlar inanmayacaklar mı?’ (el-Enbiya 21/30) ayetinde Allah, canlı olan her şeyi sudan yarattığını açık bir şekilde buyurmuştur. Ayetin açık olması hasebiyle âlimler arasında canlıların sudan yaratıldığı hususunda ciddi ihtilaflar olmasa da, canlılardan kastın ne olduğu konusunda farklı görüşlerin ortaya çıktığını görüyoruz. Bazı âlimler, ayette geçen canlıdan kastın insan ve hayvanlar olduğunu belirtirken, bazıları da bitki ve ağaçların da bu kavramın kapsamına girdiğini vurgulamışlardır. Çünkü bu âlimler, bitki ve ağaçların yetişmesi için suyun olmasının zorunlu olduğunu savunmuşlardır. Râzî, ayete yönelik yaptığı yorumda, lafzının umumi olduğunu belirtmiştir. Ancak o ayetin umumiliğini tahsis edecek karinelerin de mevcut olduğunu ifade eder. Çünkü ona göre delilin maksada daha yakın olabilmesi için onun hissedilen ve görünen cinsten olması gerekir. Dolayısıyla Hz. Âdem, Hz. İsa, cinler ve meleklerin durumunun ayetin bu umumiliğinin dışında kaldığını söylemiştir. O, ayette geçen canlılar lafzının, ağaç ve bitkilerin su sayesinde büyümelerinden dolayı onları da içine aldığı kabul etmiştir. Ona göre bu görüş, kavramda kastedilen manaya daha uygundur. Râzî bu ayette, Allah’ın, sanki yağmur yağdırma suretiyle yeryüzünde bitki vs. şeyleri canlı kıldığını belirten bir muradının olduğunu düşünmüştür.¹⁷ Bu anlamıyla diğer müfessirlerinde üzerinde durduğu ‘canlıların hayat idamesi için suya ihtiyaçları vardır’ görüşünü de benimsemektedir. Bu görüşe Nur 45. ayetinde de değinen Râzî, ayette geçen “dâbbe” kelimesiyle, yeryüzünde debelenen ve meskenleri burası olan canlılar kastedildiğini belirtir. Bu anlamıyla o, ayetin kapsamında melekler ve cinler gibi varlıkların olmadığını vurgular. Ayrıca o, sudan yaratılmalarındaki kastın canlıların ya nutfeden meydana gelmeleri yahut da suda yaşamalarından dolayı olabileceğinin de altını çizer.¹⁸ Bu anlamıyla ele aldığımızda Râzî, genel olarak kullanılan bu ifadenin tahsis edici yönüne vurgu yaparak bu canlılardan kastın yeryüzünde yaşayan canlılar olduğunu vurgulamıştır.

¹⁷ Râzî, *Mefatihu'l-ğayb*, 22:164.

¹⁸ Râzî, *Mefatihu'l-ğayb*, 24:15.

2.2. Hangi Toprak Türünden Yaratıldığı ile ilgili İhtilaflar

Kur'an-ı Kerim'in farklı ayetlerinde insanın farklı maddelerden yaratıldığı ile bilgilerin verildiğini görüyoruz. Bunlar; 'salsal'¹⁹ 'tîn' (kil)den²⁰, 'balçık'²¹, 'değersiz bir su'dan (meni)²² ve benzeri şeylerdir. Râzî, ayetlerdeki farklı bilgilerin tezatlık teşkil etmediklerini ifade eder. O, Kur'an'da yer alan bu anlatımların farklı aşamalar olduğunu özellikle beyan eder. Böylelikle insanın bir kez topraktan, diğer defasında ise, önemsiz bir sudan (meniden) yaratılmış olmasının, aşama olduğunu vurgular. Bu durumu da 'fehâr' kelimesi üzerinden daha somut bir şekilde örneklendirir. O, 'fehâr' kelimesinin, ateşte pişmiş çamur olduğunu ve bunun tuğla, kiremit manasına geldiğini belirtir. Bunun da un ufak olma özelliğindeki toprağın, suyu ve sıvıları içinde tutabilecek (bir çömlek) haline gelmesi ve ufalanmamasından dolayı içindekileri sızdırmayacak bir hal alması olduğunu söyler.²³ Ayrıca o, bu düşüncesini desteklemek için ilk insan olan Hz. Âdem ile onun soyundan gelen insanların ilk maddelerinin farklı olmasını örnek olarak sunar.²⁴ Râzî sergilemiş olduğu bu yaklaşımla Kur'an'ın bütününe yayılan insanın yaratılış maddelerini bütüncül bir yaklaşımla ele alarak bunların insanın tesviye (düz duruma getirme) sürecine kadar ki aşamaları olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Yani o, (turab) toprak ve su ana maddelerden müteşekkil olarak yaratılan insanın sırasıyla ilk etapta birçok ayette geçen 'çamur' (tin)'dan yaratıldığını belirtir. Bu aşamadan sonra sırasıyla 'süzme çamur', (sülaletin min tin), 'yapışkan çamur' (tinin lazıp), 'kurumuş çamur' (salsalin) 'çömlek gibi ses çıkaran çamur' salsalin (kelfehhar), 'rengi karar-mış kokusu bozulmuş çamur', (hemein mesnun) gibi farklı aşamaların geldiğini ortaya koyar. Terkiplerden oluşan bu durumlar insanın ilk yaratılış hakkındaki tesviye sürecine kadar ki aşamaları ifade etmektedir diyebiliriz.²⁵ Bu anlamıyla Râzî, aynı zamanda insanın yaratılışının belirli bir süreç içerisinde oluştuğunu kabul etmektedir.

¹⁹ Rahman, 55/14.

²⁰ Mu'minun, 23/12.

²¹ Hicr, 15/26.

²² Murselat, 77/20.

²³ Râzî, *Mefâtihul-ğayb*, 29:98.

²⁴ Râzî, *Mefâtihul-ğayb*, 30:236.

²⁵ Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Yaratılış*, (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2015), 197.

3. İnsanın Yaratılış Safhaları

Kur'an, insanın yaratılışının ana maddesi ve aşamaları hakkında bilgi verirken belirli bir sistem ve kanunun varlığına işaret eder. Dolayısıyla topraktan yaratılma aşamasının, yaratılış evresinde insanın vücut bulmada geçirmiş olduğu ilk aşamayı ifade ettiğini görüyoruz. Kur'an-ı Kerim'de bu aşamadan sonra insanların üreme fonksiyonlarıyla gerçekleşen aşamadan bahsedilir. Bu anlamıyla insanın yaratılışında ilk aşamayı inorganik, ikinci aşamayı ise organik aşama diye adlandırabiliriz.²⁶

3.1. İnorganik safha

İnorganik aşamada ilk etapta yaratılışın ilk maddesinin su olduğu belirtilir. Daha sonra topraktan (turab)²⁷ ve toprağın geçirdiği çeşitli aşamalardan bahsedilir. Bunlar kuru çamur (salsal),²⁸ kara balçık (hamein mesnun),²⁹ çamur (tin),³⁰ balçık mayası (sulaletin min tin),³¹ ateşte pişmiş kuru bir çamur (salsalin kel-fahhar), yapışkan cıvık çamur (tinin lazib),³² diye sıralanmaktadır. Bu aşamalar maddenin insan olana kadar ki aşamaları ifade eder. Bu süreçten sonra Allah, insanı dizayn edip³³ tesviye aşamasını bitirir. Râzî ayetlerde geçen 'tesviye' kelimesinin iki farkı şekilde yorumlanabileceğini, birincisinin bilindik insan suretine sokulması ve beşeri hilka-tin suret açısından tamamlanması anlamında olduğunu, ikincisinin de insanın bedenini oluşturan uzvular ile unsurların yerli yerinde ve birbirleriyle uyumlu kılınması şeklinde olduğunu belirtir.³⁴ Dolayısıyla inorganik aşama sadece Hz. Âdem'e has iken organik aşama diğer bütün insanların yaratılış sürecini kapsadığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla inorganik aşama olarak kabul edilen Hz. Âdem'in yaratılışını ele alarak bu aşamanın oluşum sürecini ortaya koymaya çalışacağız.

²⁶ İsmail Yakıt, 'Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrimi', *SDÜİFD*. 15(1998): 15.

²⁷ Hacc, 22/5, Mu'minun, 23/67.

²⁸ Hicr, 15/26-28-33.

²⁹ Hicr, 15/ 26-28-33.

³⁰ En'am, 6/2, Araf:7/11, Secde, 32/7, Sad:38/71-76.

³¹ Mu'minun, 23/12.

³² Saffat, 37/11.

³³ Hicr, 15/29.

³⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 26:245.

3.1.1. Hz. Âdem'in Yaratılışı

Râzî, ilk insanın isimlendirilmesi ile ilgili olarak İbn Abbas'tan gelen bir rivayeti nakl eder. Bu rivayette ilk insana 'Âdem' isminin verilmesinin sebebinin, Allah'ın onu, yeryüzünün kıvılcık ve siyah topraklarından yaratmasıyla alakalı olduğunu belirtir. O, bu sebepten dolayı Hz. Âdem'in çocukları arasında, siyah derili, kıvılcık derili, çirkin ve güzel insanların olduğunu belirtir.³⁵

Hz. Âdem'den önce insanın olup olmadığı tartışmalarına da değinen Râzî, Şia'nın Hz. Âdem'den önce bir milyon veya daha çok Âdem bulunduğunu iddia ettiğini söyler. Ancak Râzî, bu düşüncenin yaratılışın bir insana dayandırılması açısından farklılık oluşturmadığının altını çizerek. Çünkü O, Hz. Âdem'den önce insanın olduğu kabul edilse bile insanların ilki olan bir insana varılıp dayanılması gerektiğini belirtir. Öte yandan Hz. Âdem'in ilk insan olduğu ile ilgili ispatın akli olarak kesin bir şekilde ortaya konulamayacağını vurgular. Bu bilginin ancak rivayete bağlı bir bilgi olduğunu ifade eder. O, hangi düşünce kabul edilirse edilsin Hz. Âdem'in ve diğer cisimlerin, sırf yokluktan yaratılmış olduklarını kesin olarak söylemenin önemli olduğuna dikkat çeker.³⁶ Hz. Âdem'in yaratılışına değinen Râzî, özellikle bu noktada ilk insanın yoktan yaratıldığına yönelik bir görüşe vurgu yapmaya çalıştığı görülmektedir.³⁷ Bu durum onun dönemindeki felsefi algıya bir eleştiri olarak kabul edilebileceğini söyleyebiliriz. Çünkü Râzî, "Şüphesiz İsa'nın Allah katındaki örneği Âdem gibidir; onu topraktan yarattı ve sonra da ona 'Ol' dedi ve o da oluverdi." (Ali İmran 3/59) ayetindeki temel mesajın Hristiyanların Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu görmelerine bir cevap niteliğinde olduğunu ifade eder.³⁸

Kur'an-ı Kerim, Âdem olarak yaratılan insanın hammaddesinin toprak olduğunu açık bir şekilde ifade eder. 'Kur'an'ın birçok ayetinde insanın inorganik aşamada yaratıldığı madenin ele alındığını görmekteyiz. Örneğin And olsun ki biz, insanı çamurdan bir hulasadan yarattık. Sonra onu,

³⁵ Râzî, *Mefâtihul-ğayb*, 9:167.

³⁶ Râzî, *Mefâtihul-ğayb*, 19:183.

³⁷ Râzî'nin Sudur Eleştirisi için bkz. Eşref Altaş, *Fabreddin er-Râzî'nin İbn Sina Yorumu ve Eleştirisi*, (İstanbul: İz Yayınları, 2009):485 vd.

³⁸ Avnullah Enes Ateş, Kur'an'da İnsanların Yaratılışı Meselesi, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/30 (2016): 366.

sarp ve metin bir karagâhta bir nutfe/sperm yaptık. Sonra o “nutfe”yi bir “alaka” (rahme asılmış embriyo)” hâline getirdik. Sonra o “alaka”yı, bir çiğnem et yaptık. O bir çiğnem eti de, kemikler hâline getirdik ve kemiklere et giydirdik. Sonra onu bir başka yaratışla inşâ ettik, yaratıcıların en güzeli olan Allah’ın sâni ne yücedir! Sonra siz, bunun arkasından hiç şüphesiz ölümler olacaksınız.’ (el-Mu’minun 23/12-16) ayetlerinde ve ‘And olsun Biz, insanı çamurdan bir hulâsadan yarattık’ (el-Mu’minun 23/12) ayetinde geçen ‘insan’ kelimesine dikkat çeken Râzî, bu kavramla kimin kastedildiği noktasında ihtilaflar olduğunu vurgular. O, ‘insan’ kelimesiyle insan olarak yaratılan Âdem’in kastedildiğini vurgulayan âlimlerin olduğu gibi, Âdem’in zürriyetinin kastedildiğini söyleyen âlimlerin de bulunduğunu ifade eder. Râzî, ayetlerde geçen ‘insan’ kavramının Hz. Âdemi gösterdiğine yönelik yorumun secde suresinde geçen ‘Yarattığını güzel yaratan ki O, yarattığı her şeyi güzel yapan ve insani yaratmaya da çamurdan başlayandır.’ (es-Secde 32/7-8) ayetlerine de uygunluk arz ettiğini ve Allah’ın insanı çamurdan yarattığını,³⁹ çamurun da toprak ve sudan mürekkep olduğunu belirtir.⁴⁰ Bu noktada özellikle Kur’an’ı Kerimde ilk insanın âdem olduğuyla ilgili açık bir ifadenin olmadığı görülmektedir. Râzî’nin de ifade etmiş olduğu gibi âlimler bazı ayetlerde belirtilen çamurdan yaratılan insanın âdem olabileceğini düşünmüşlerdir. Müellifimiz de bu noktada her ne kadar akli bir çıkarımın sonuç getirmeyeceğini düşünse de kanaatini, bu âlimlerin görüşüne uyararak ortaya koymuştur. Bu anlamıyla o, çamurdan yaratılan insanın ilk insan olduğunu ve bunun da âdem olduğunu söylemiştir.

Râzî, ‘Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!’ (Hicr 15/29) ayetinde geçen ‘ona ruhumdan üflediğim zaman’ tabiri ile ilgili birkaç hususun olduğunu belirtir. O, ‘nefh’ yani üfleminin, havayı, bir cismin boşluğuna kaydırmak olduğunu belirtir. Bu lafzın zahirinin, ruhun hava ve rüzgâr gibi bir şey olduğu anlamına geldiğini beyan eder. Özellikle Allah’ın Hz. Âdem’e ruhundan üflemesinin sebebini de onu şerefliendirmek ve kıymetini göstermek olduğunu vurgular.⁴¹

³⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 23:84-85.

⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 23/85-86.

⁴¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 19:185-186.

O, Allah'ın ayette 'ruhumdan üflediğim zaman' ifadesiyle ruhu anlamlandırmaya çalışır. Özellikle Allah'ın ruhumdan ibaresinin insana tanrısal bir töz olmadığına dikkat çekmek için buradaki anlamın insanı şereflelendirmek şeklinde ele alındığına dikkat çekmektedir.

3.1.2. Hz. Havva'nın Yaratılışı

Tarihsel sürece bakıldığı zaman Hz. Havva'nın yaratılışı ile ilgili en önemli tartışmalar, onun nasıl yaratıldığı ve hangi maddeden yaratıldığı ile alakalıdır. Bu anlamda, 'O, sizi tek bir nefisten yarattı ve kendisiyle sükûn bulması (durulup-yatışması) için ondan eşini var etti. Onu (eşini) örtüp-bürüyünce, o da bir yük yüklendi de bununla (bir süre) gezindi. Nihayet (yükü) ağırlaşınca ikisi de Rableri olan Allah'a 'Eğer bize salih (bir çocuk) verirsen, andolsun şükredenlerden olacağız' diye dua ettiler' (el-Araf 7/189) ayetinde geçen; 'bundan da... eşini yapan...' kelimesinden yola çıkan bazı âlimlerin, İbn-i Abbas'tan gelen rivayete de dayanarak bundan Hz. Havva'nın murad edildiğini belirtirler. Râzî, âlimlerin bu rivayette Hz. Âdem'in eşinin 'Havva' diye isimlendirilmesini, onun kaburgalarının birinden yaratılmasından dolayı kabul ettiklerini belirtir. Bu anlamıyla onlara göre onu canlı (hayy) olan bir şeyden yaratmış olmasına nispetle 'Havva' diye adlandırılmıştır.⁴² Ayrıca Râzî, Hz. Havva'nın yaratılışının bu şekilde olduğunu kabul eden âlimlerin düşüncelerini, Peygamberden rivayet edildiğine inanılan 'kadınlar, eğri kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğri kısmı baş kısmıdır. Onu doğrultmaya çalışırsan kırarsın, mevcut hal üzere bırakırsan ondan istifade edersin' hadisiyle de temellendirdiklerini belirtir.⁴³ Ancak Râzî, bazı âlimlerin kabul ettiği bu görüşün diğer bazı âlimlerce de kabul görmediğini vurgular. Bu âlimlerin, Allah'ın, Hz. Âdem'i hiçbir madde olmadan yaratmaya kadir olduğunu açık bir şekilde vurgulamış olmasına rağmen, 'Allah, Hz. Havva'yı, Âdem'in cüzlerinin birinden yarattı...' gibi bir söylemin anlamsız olduğunu belirttiklerini ifade eder. Bu âlimler, Allah'ın insanı tek bir kemikten yaratmaya kadir ise onu doğrudan yaratmaya da kadir olduğunu açık bir şekilde vurgularlar.

⁴² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 9:167.

⁴³ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 15:90-91.

Zaten onlara göre ayette yer alan ‘min’ harf-i cerriyle, bazen kastedilen şeyin şahsına, bazen da türüne göre işaret edilebildiğine dikkatleri çekerler.⁴⁴

Râzî, yukarıdaki görüşleri sıraladıktan sonra ‘O, sizi bir tek candan yaratandır. Sonra (sizin için) bir karar yeri, bir de emanet yeri (vardır). Biz iyi anlayacak kimselere, ayetlerimizi hakikaten açıkça bildirdik’ (En’am 6/98) ayetinde geçen ‘tek bir can’ın, Âdem olduğunda şüphe olmadığını belirtir. Çünkü ona göre Âdem tek bir candır. Râzî ‘tek bir can’ kavramından hareketle yukarıda saymış olduğu birinci görüş olan Havva’nın Hz. Âdemin kaburgalarının yaratılmıştır düşüncesine katıldığını görüyoruz. Çünkü ona göre bütün insanlar tek bir candan meydana gelmiş olurlar ki, bu tek bir can da, Hz. Âdem’dir.

3.2. Organik Aşama

Organik aşama, Hz. Âdem ve Hz. Havva’dan olan insanların yaratılışı süreci için kullanılan bir tanımlamadır. Dolayısıyla bu aşamaya biyolojik aşama da denilir.⁴⁵ Bu yönüyle biyolojik aşama, bütün insanların yaratılışına yönelik bir anlamlandırmadır. Yaratılışın biyolojik yönüne vurgu yapılan bu aşamada insanın yaratılış sürecini ele almaya çalışacağız.

Râzî, ‘Sonra O, onun zürriyetini, hakir bir sudan meydana gelen bir tohumdan yapmıştır. Sonra onu düzeltip tamamladı, içine ruhundan üfördü. Sizin için kulaklar, gözler, gönüller yarattı. Ne az şükredersiniz.’ (es-Secde 32/8-9) ayetinin insanın zürriyetinin, ‘hakîr bir sudan meydana gelen tohum olan nutfe olduğunu vurgulamıştır. O, ‘Sonra onu, sarp ve metin bir karargâhta bir nutfe yaptık’ (el-Mu’minun 23/13) ayetinde Allah’ın, insan cevherini babaların sulblerinde nutfe kıldığını ve bu sulblerin cima etmek suretiyle, nutfeyi kadınların rahimlerine attığını ifade eder. Nutfenin de daha sonra ‘Şüphesiz biz insanı, karışık bir damla sudan yarattık. Onu imtihan ediyoruz. Bu sebeple onu iştirici, görücü yaptık’ (İnsan, 76/2) ayetinde ‘emşac’ şekline çevrildiğini bunun da; ‘meşe’ kökünden gelen bir kelimenin olduğunu ve Arapçada, ‘karışma’ manasında kullanıldığını belirtir. Nitekim

⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 15:89.

⁴⁵ İsmail, Yakıt, Kur’an’da İnsanın Yaratılışı ve Evrimi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1998):5.

birisi bir şeyi karıştırdığı zaman, bu fiili kullanılır. Dolayısıyla ‘emşac’, kelimesinin ‘karışan şeyler’ anlamına geldiğini ifade eder.⁴⁶ Konuyla alakalı yine İbn Abbas’tan rivayet aktaran Râzî onun ‘nutfetin emşac’ kavramından; erkeğin beyaz ve kalın suyunun kadının sarı ve ince suyu ile karışması olduğunu belirtir. Bazı âlimlerin de ayetteki ifade ile erkeğin ve kadının nutfelerinin (menilerinin) karışması şeklinde anladıklarını söyler.⁴⁷

Bu aşamadan sonraki organik aşamada ise Allah’ın insanı nutfeden,⁴⁸ “alaka”dan,⁴⁹ mudğâ (bir çiğnem et)’dan,⁵⁰ yarattığını haber verir. Kur’an’da özellikle bu durumlar ‘üç karanlık bölge’ tabiriyle ifade edilmiştir. Râzî, bu üç karanlık bölgenin ananın karnı, rahmi ve rahimdeki çocuk kesesi olduğunu söyleyen âlimlerin olduğu gibi babanın beli, ananın rahmi ve karnı olabileceğini de ileri süren âlimlerin olduğunu vurgular.⁵¹ Ancak o bunun rahim olabileceği düşüncesi içerisinde olduğu söylenebilir. Çünkü o, rahmin, nutfenin ‘sarp ve metin bir karargâhı’ olduğunu beyan etmiştir. Ona göre ayetteki ‘karâr’ kelimesiyle, karar kılınacak yer anlamında olan ‘müstekarr’ kelimesi kastedilmiştir. ‘Malum bir vakte kadar...’ (el-Murselat 77/22) ayetiyle de, çocuğun anasının rahminde, doğum vaktine kadar kalmasının kastedildiğini belirtir.⁵²

Nutfe’nin ana rahmine atılmasından sonraki sürecin Allah’ın ‘Sonra o nutfeyi bir alaka haline getirdik.’ (el-Mu’minun 23/14) ayetinin ifade ettiği husus olduğunu vurgulayan Râzî, onun da; ‘biz, o nutfeyi, üzerinde bulunduğu halden, soğuk, pıhtı görünümündeki kan demek olan, “alaka” haline çevirdik anlamında kastedildiğini beyan eder. Bu aşamadan sonraki aşamanın da Allah’ın, “Sonra o alakayı, bir çiğnem et yaptık” (el-Mu’minun 23/15) ayetinin ifade ettiği husustur. Buradan da kastın; ‘biz, o soğuk, pelte halindeki alakayı mudğaya, yani bir çiğnem miktarı olan et parçası yaptık’ olduğunu ifade eder. Râzî, çiğnem etin, ‘o bir çiğnem eti de, kemikler haline getirdik’ ifadesinin kemiklere giydirdiğini, bu durumun da ‘o kemiklere et

⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 30:236.

⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 30:237-238.

⁴⁸ Nahl, 16/4, Mu’minun, 23/14, Yasin, 36/77, Dehr, 76/2.

⁴⁹ Mü’minun, 23/14.

⁵⁰ Mü’minun, 23/14.

⁵¹ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 26:245.

⁵² Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 23:84-85.

giydirdik' kısmının ifade ettiği bir husus olduğunu vurgular. Yaratılıştaki son aşamanın, 'sonra onu bir başka yaratılışla inşa ettik' cümlesinin ifade ettiği husus olup bunun da; 'biz onu, ilk yaratılışından çok farklı olan bir başka yaratılışla inşa ettik' anlamına geldiğini vurgular. Çünkü Râzî'ye göre Allah onu, cansızken, canlı, konuşmazken, konuşur; duymazken, duyar ve görmezken görür hale getirmiş, onun hem içini hem de dışını, güzelce yapmıştır.⁵³ Anlattığımız bu organik aşamada, insanın biyolojik yapısının da oluştuğunu ve insanda bulunan kuvveleri de içerdiğini vurgular. Râzî'nin insanın biyolojik yapısında, kuvvelerin gelişme sırasını da açıkladığını görüyoruz. Ona göre ilk önce kulaklar, gözler olduğunu bununda hikmetinin insanın anne-babası veya diğer insanlardan birtakım şeyler duyması, bunları anlaması olduğunu beyan eder.⁵⁴

Kur'an-ı Kerim'de bütün canlıların sudan yaratıldığına yönelik vurgu yapıldıktan sonra 'Biz, sizi, önemsiz bir sudan yaratmadık mı?' (el-Murselat 77/20) ayetiyle de özellikle insanın "mâin mehin"den yani değersiz bir sudan yaratıldığı buyrulur. Râzî ayette geçen "mâin mehin" kelimesini önemsiz bir su anlamında ele alır. Öte yandan "mâin mehin" kelimesinin "nutfe"nin için de kullanıldığını belirterek, bunun da meni olduğunu vurgular.⁵⁵ Râzî, Kur'an-ı Kerim'de bu kelimeye yakın anlamda kullanılan 'alaka' kelimesinin de geçtiğini, ancak 'alaka' kelimesinin adi bir şey anlamını barındırdığını ifade eder. Râzî'ye göre Allah'ın bu noktada 'mehin' ve 'alaka' kavramları üzerinde durmasının sebebi, Rab sıfatına vurgu yapmak istemesinden dolayıdır. Bu anlamda Allah, önemsiz ve hiçbir kıymeti olmayan bir sudan yarattığı insanı, önemli, değerli ve kıymet edilecek bir duruma erdirmişdir. Adi bir su olan 'alaka'dan yarattığına vurgu yapmasının amacını da, insanın kendi haline bakarak, nasıl mükemmel bir varlık haline getirildiğini ve nesnelerin hakikatlerini nasıl bilir bir duruma erdirildiğini anlatmaktır. Buna göre insanın bulunduğu bu halin, yaratılanlarda bulunması gereken mertebelerin en üst seviyesi ve kıymetlisi olduğu vurgulanmak istenmiştir. Dolayısıyla adeta Allah insana; 'eni bu en düşük seviyeden, en üst seviyeye

⁵³ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 23:84-86.

⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 23:7.

⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 30:272-273.

ve kıymetli hale getiren mutlak kudret sahibi müdebbir ve yaratıcı benim' demek istemiştir. Ayrıca Râzî, bu ayette insanda bulunması gereken en önemli değerim ilim olduğuna yönelik bir tenbihatin bulunduğunu söyler.⁵⁶

4. İnsanın Ruh-Beden İlişkisi

Allah'ın Hz. Âdemi tesviye (düz duruma getirme) ettikten sonra ona ruh üflediğini buyurması, ruhun mahiyeti, ruh beden ayrımı gibi meselelere dair görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Klasik tefsir kaynaklarında her ne kadar ruhun üflenmesi, hayat verme ve canlı bir varlık haline getirme anlamında kullanılmış olsa da daha sonraki süreçte bu tartışmalar, insanın mahiyetine yönelik tartışmalara dönüşmüştür. İlk dönemden itibaren eski yunan felsefesinde insanın mahiyeti ve hakikatine yönelik tartışmaların ruh-beden ilişkisi etrafında şekillendiğini görüyoruz.⁵⁷ Sonraki süreçte özellikle Descartes'le revaç bulan ruh-beden düalizmi, kartezyanizm adı altında insanın iki ayrı cevherden meydana geldiğini, bu cevherlerden birinin ruh, diğerinin de beden olduğunu iddia eder.⁵⁸ İslam medeniyetinin tercüme yoluyla Yunan felsefesiyle karşılaşması bu tartışmanın İslam âlimleri arasında da tartışılmasına sebebiyet vermiştir.⁵⁹ Ancak İslam âlimlerinin bu tartışmaları ele alırken genel olarak 'ruh' ile birlikte 'nefs' kavramını kullandıklarını görüyoruz.⁶⁰ Bazı âlimler, ruh ve nefsin benzer anlamlara geldiğini söylerlerken bazıları da bu iki kavramın farklılık arz ettiğini belirtmişlerdir.⁶¹ Bu meydana Râzî de eserlerinde genel itibarıyla insanın bedeniyle birlikte ruhtan bahsettiği yerlerde 'nefs' kavramını kullanmıştır.⁶²

İslam düşüncesini etkileyen ruh-beden tartışması, konuyla alakalı üç

⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 32:15.

⁵⁷ Ayrıntılı Bilgi için Bkz; Erkan Yar, *Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011)

⁵⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, (Bursa: Say Yayınları, 1959) 143.

⁵⁹ Muhit Mert, İnsan Nedir? İnsanların Tanımlanmasına Dair Kelami Bir Yaklaşım, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004), 72-80; Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, trc. Alparslan Açıkgenç, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 49-50.

⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 21:38 vd.

⁶¹ Ruh ve nefis Ayrımı için bkz. Kusta b. Luka Ruh ve Nefs Arasındaki Fark Hakkında, *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36/1 (2009): 195-208

⁶² Asiye Aykut, Nefis Nazariyesi Çerçevesinde Fahreddin er-Râzî'nin Ahlâk Düşüncesi, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1. Sayı, 28 (2014):205.

farklı görüşün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Birinci görüş, insanın sadece bedenden ibaret olduğunu, ikincisi insanın bedeni olmakla birlikte sadece ruh olduğunu iddia eden görüştür. Üçüncüsü de insanın hem beden hem de ruhtan mürekkep olduğunu belirten görüştür.⁶³ Râzî'nin kitaplarında farklı söylemler olsa da insanın hem ruh hem de beden olmak üzere birbirinden ontolojik olarak ayrı iki farklı cevherden yaratılmış olduğunu, ruhun da beden de sonradan yaratıldığını kabul ettiğini görüyoruz.⁶⁴ Ancak o her ne kadar insanın bedenden ve ruhtan mürekkep bir varlık olduğunu kabul etse de, insanın ontolojik hakikatinin oluşturulmasında ruha daha çok atıfta bulunur. Dolayısıyla o, yukarıda saydığımız ikinci görüşe yakın bir düşünceye sahip olmuştur.⁶⁵ Râzî'ye göre Allah, insanı, ilahi kimya laboratuvarında terbiye ede ede, bir takım evsaf ve hususiyetler kazandırarak, onun fiziki bünyesini meydana getirmiş 'İki ellerimle yarattığım' (es-Sa'd 38/75) dediği insanoğlunun heykeline kendinden bir nefis, ruh, akıl üfleyerek,⁶⁶ en yüksek mertebeye erdirmiştir.⁶⁷ Bu bakımdan o, insanı genel olarak beden ve ruhtan mürekkep bir varlık olarak tanımlamaktadır.⁶⁸ Ancak Râzî'ye göre insan her ne kadar mürekkep bir varlık olsa da ona üflenmiş ruh ile beden arasında, hayranlık veren bir münasebet vardır. O, ruh cevherinde meydana gelen her tesirin bedeni de etkilediğini, bedende meydana gelen bazı tesirlerin de ruha yükseldiğini belirtir. Mesela insanın, ekşi bir şeyi aklına getirip hatırladığında dişlerinin kamaşması, kötü bir şeyi ve kızgınlık veren bir hali düşünüp hatırladığında ise, bedeninin ısınması gibi durumlar, ruhtan bedene geçen birtakım tesirlerin olduğunu göstergesi olarak kabul eder.⁶⁹ Bu anlamıyla insanın kendini özünü bilmesi hasebiyle, onun kullandığı ben zahirinin, insanın ruhuna yönelik olduğunu belirtir. Çünkü ona göre bedende bulunan iç ve dış organlar bundan gafildir.⁷⁰ Öte yandan insanın

⁶³ İbrahim, Coşkun, 'Fahreddin er-Râzî'ye Göre Nefs(Ruh)'in Mahiyeti ve Ölüm Sonrası Durumu', *DÜİFD*, 2:6.

⁶⁴ Fahreddin er-Râzî, *el-Mebahisu'l-meşrûkiyye fi'İlmi'l-ilahîyyat ve't-tabîiyyat*, (Haydarabad: Daru'l Maarif en-Nizamiyyetü'l Kâinat, 1964), 2: 399.

⁶⁵ Mert, *İnsan nedir?* 19.

⁶⁶ Secde:32/9, Hicr:15/29, Sad:38/22, Enbiya/91.

⁶⁷ İsmail Cerrahoğlu, 'Kur'an'da İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri', *AÜİFD*, 20:88.

⁶⁸ Muhit Mert, *İnsan Nedir?* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004), 19.

⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 11:231-232

⁷⁰ Râzî, *İslam İnancının Ana Konuları*, trc. Nadim Macit, (Erzurum: 1996), 103.

bütün iç ve dış organlarının mürekkep olmasından dolayı bozulma ve erime eğiliminde olduğunu ancak insanın kendisinde bulunan ruhunun ömrün başlangıcından sonuna kadar kalıcı olduğunu vurgular.⁷¹ Râzî, bu görüşünü Kur'an'ı Kerim ve hadislerden de örnekler vererek temellendirmeye çalışır. Mesela, 'Allah yolunda öldürülenleri ölümler sanma; hayır,-onlar-diridirler, Rableri katında rızıklandırılmaktadırlar' (Ali İmran 3/16) ayetinin yorumunda insanın öldükten sonra da diri olduğunu, ancak insan algısı, kişi öldürüldükten sonra ölü bir ceset olduğunu söyler. Dolayısıyla insanın cesetten başka bir şey olması gerektiğini ifade eder.⁷² Râzî, "Sana ruhu sorarlar. De ki: 'Rûh' Rabbimin emrindendir'. (Zaten) size az bir ilimden başkası verilmemiştir" (İsra, 17/85) ayetini yorumlarken genel anlamda ruhla kasettiği şeyin, cismin hayatietini ve fonksiyonlarını yerine getirmesini sağlayan, cisimle birlikte bulunan, ancak ondan farklı bir yetkinlik olduğunu ifade eder.⁷³ Görüşünü desteklemek için hadislerden de faydalanan Râzî, Hz. Peygamberden rivayet edilen; "Ölü tabutuna konduğunda ruhu tabutun üzerine çıkarak, şöyle der: Ey yakınlarım, dünya benimle oynadığı gibi sakın ha sizinle de oynamasın." hadisini bedenın ölümünden sonra diri, bir özün kaldığına işaret ettiğini vurgular.⁷⁴

Râzî, ruh'un yok olmadığını, *Metâlibu'l-Âliye* adlı eserinde de aklî delillerle temellendirmeye çalışır. Ona göre nefis, manevi bir cevher olup bedeni yönetmesi dışında bedenle arasında herhangi bir ilişki söz konusu değildir.⁷⁵ Bunu daha somut bir hale getirmek için ev örneğini verir. Evde oturanın evi idare ettiğini ve her türlü tasarrufu yaptığını belirtir. Evin yıpranması nasıl ki evde oturanı öldürmezse bedenın ölmesinin de ruhun ölmesini gerektirmeyeceğinin altını çizmiştir.⁷⁶ Ona göre bedeni yöneten ve koruyan bir idareciye ihtiyaç olduğu ve bunun da nefis olduğu anlaşılmaktadır. Nefsin bedeni yönetmesinin de onun canlı, bilici ve kudretli olduğunu göstermek-

⁷¹ Râzî, *İslam İncasının Ana Konuları*, 103.

⁷² Râzî, *İslam İncasının Ana Konuları*, 105.

⁷³ Fahreddin er-Râzî, *el-Erbain fi usulu'd-din*, (Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009):259 vd.

⁷⁴ Râzî, *İslam İncasının Ana Konuları*, 104-105.

⁷⁵ Râzî, *el-Metâlibu'l-âliye*, (Beyrut: Darul Kitabu'l Arabi, 1987), 7:213.

⁷⁶ Râzî, *el-Metâlibu'l-âliye*, 7:213.

tedir. Dolayısıyla bedenın varlığını sürdürmesini, nefsin ona hükmetmesi şartına bağlamış olmaktadır.⁷⁷

Râzî'ye göre şayet asıl cevher beden olsaydı, nefsin bedenın ölümüyle ölmesi, bedenın zayıflamasıyla da zayıflaması gerekirdi. Bedenın zayıflamasıyla nefis zayıflamıyorsa onun ölümüyle de ölmemesi gerekir. Çünkü eğer nefis bedenın zayıflamasıyla zayıflamış olsaydı, bedende ortaya çıkan bir eksiklik sırasında nefiste de noksanlık meydana gelirdi. Ancak böyle bir durumun olmadığı gayet açıktır. Mesela bir insanın derin düşüncelere dalması bedende rahatsızlıklara neden olur. Fakat bu durum bedenın aksine nefsin olgunlaşmasına vesile olmaktadır. Veya riyazet durumu nefsi aç bırakmayı ve maddiyatla uğraşmaktan uzak durmayı gerekli kılarken bu durum bedenın zayıflamasına sebep olabilmektedir. Ayrıca insanın yaşlandığı dönemde bedendeki organların zayıflamaya ve yıpranmaya başladığı görülürken insanın akıl ve manevi yönü aksine güçlenir. Dolayısıyla nefis bedenın ölmesiyle ölseydi bedenın zayıflamasıyla zayıflaması gerekir. Ancak bedendeki eksiklikler nedeniyle nefiste noksanlıklar zuhur etmemekte bilakis nefsin olgunlaşmasını sağlamaktadır.⁷⁸

Râzî görüşleriyle ruh'un ölümsüzlüğüne dayalı bir fikir ortaya koyar. O bu fikrini hem akli hem de nakli delillerle desteklemeye çalışmıştır. Ancak Râzî her ne kadar bu görüşte olsa da Kur'an-ı Kerim'in ruh-beden ayrımına yönelik bir düalizmi açık bir şekilde ortaya koyduğunu söylemek zordur. Çünkü insanın birbirinden ayrı, ruh ve beden gibi iki ayrı cevherden meydana geldiğini ifade eden bir ibareyi Kur'an'da bulamıyoruz. Kelamcılar her ne kadar bu tartışmayı Kur'an'da sık sık kullanılmasından dolayı 'nefs'⁷⁹ kavramı üzerinden ele almış olsalar da Kur'an'da bu kavram, "kişi" veya "kendî" anlamlarında kullanılmıştır. Mesela "ey inananlar, mallarınızı aranızda bâtılla (doğru olmayan yollarla, haksız yere) yemeyin. Kendi rızanızla yaptığınız ticaret olursa başka. Canlarınızı da öldürmeyin. Doğrusu Allah, size karşı çok merhametlidir." (Nisa 4/29) Ayetinde 'nefs' kavramı can anla-

⁷⁷ Râzî, *el-Metâlibu'l-âliye*, 7:214.

⁷⁸ Râzî, *el-Metâlibu'l-âliye*, 7:214.

⁷⁹ Bakara:2/48-72-110-123-233-281-286, Ali imran:3/25-30-145-161-185, Nisa:1/4, Maide:5/32-45, Nefs kelimesinin geçtiği diğer ayetler için bkz. Aykan, Recep, *Kelime ve Konularına Göre Alfabetik Kur'an Fibristi*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), 707.

mında kullanılmıştır. Bu anlamda ruh-beden düalizminden çok can dediği hem bedensel hem de inançsal ve duygusal yöne vurgu olduğu görülür.⁸⁰ Bu bakımdan Râzî'nin de zamanındaki düşüncelere kayıtsız kalmadığını ve felsefeden etkilendiğini söyleyebiliriz.

Sonuç

Fahreddin er-Râzî, hem kalam hem de felsefi geleneğin önemli temsilcilerinden birisidir. Kalam yönü kadar felsefi yönünün de güçlü olması, onun birçok konuda farklı fikirler ortaya koymasını sağlamıştır. Öncelikle o, Kur'an-ı Kerim'de yer alan yaratılış ile ilgili ayetlerin, bütün muhatapların kabul edebileceği bir özellikte olduğunu, belirli bir amacı güttüğünü, bundan dolayı da bilimsel bir veri ortaya koymadığını ifade eder. Ona göre Kur'an-ı Kerim ayetlerin en önemli noktası, yaratılışın nasıllığından çok gayesi ve hedefidir. Bundan dolayı Kur'an'ın herhangi bir konuda sistematik bilgi sunmak amacıyla indirilmediği noktasına değinen Râzî, ayetlerin özellikle Allah'ın varlığını, birliğini, kudretini, anlamak için vazedildiklerini belirtir. Ayrıca bu ayetlerle Allah'ın varlığına ilişkin delillerin avam ve havastan herkesin istifade edebilmeleri amaçlandığı için bu ayetlerin fazla ince düşünmeyi gerektirmeyen ve hemen anlaşılabilir cinsten olduklarını vurgular.

Kur'an-ı Kerimde geçen her şeyin sudan yaratıldığı konusuna değinen Râzî, Allah'ın, bu ayetiyle her şeyin sudan yaratılması durumunun, yaşama ve yetiştirme anlamlarına gelebileceği gibi canlıların hayatlarını devam ettirebilmeleri manasının da olabileceğini ifade eder.

Râzî, Kur'an-ı Kerim'in farklı ayetlerinde insanın yaratılışıyla ilgili bilgilendirmelerin yaratılışla ilgili aşamalar olduklarını söyler. Bu anlamda insanın yaratılışının iki boyutuna da değinir. İlk etapta insanın topraktan yaratılış aşaması geçirdiğini, bundan sonra da üreme aşamasına geçtiğini ifade eder. Üreme aşamasında da insanın değersiz bir sudan yaratıldığını ve bu önemsiz suyun menî olduğunu vurgular.

Hz. Âdemin isimlendirmesinin yaratıldığı toprakla alakalı olduğunu söyleyen Râzî, Hz. Âdem'den önce insanların olup olmasının yaratılış sü-

⁸⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 10:74.

reci açısından bir şey değiştirmeyeceğini ve anlatılan bu aşamaların eninde sonunda ilk insanın yaratılışına kadar gideceğini vurgular. Âdemin su ile toprak karışımı bir maddeden yaratıldığını belirten Râzî, Allah'ın onun tesviye ettikten sonra ona ruh üfleyerek canlılık kazandırdığını belirtir.

Hız. Havva, isminin de onun canlı birinden yaratılması anlamında ona verildiğine dair rivayetlere yer veren Râzî, Hız. Havva'nın yaratılması konusunda bazı âlimlerin geleneksel anlayışın ortaya koymuş olduğu düşünce çerçevesinde hareket eder. Özellikle yapılan rivayet ve yorumlardan yola çıkarak o, Hız. Havva'nın Hız. Âdemin kaburga kemiğinden yaratıldığını yönelik düşünce kabul eder.

Râzî, insanı bedenden ve ruhtan mürekkep bir varlık olarak tanımladığı halde insanın hakikatini oluşturmada ruha daha çok atıfta bulunur. Hem bedeni hem de ruhu kabul ettiğini, insanın ruh ve beden olmak üzere birbirinden ontolojik olarak ayrı iki farklı cevherden yaratılmış olduğunu, ruh'un da bedenin de sonradan yaratıldığını söyler. Ancak insanın özünün esasen ruhtan ibaret olduğunu vurgular. Ona göre insan algılanan bu bedenden ibaret olmayıp onun hakiki varlığını ruh oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Aydın, Hüseyin. *İlim Felsefe ve Din açısından Yaratılış ve Gâyelilik*. Ankara: DiB. Yayınları 2012.
- Alper, Hülya. *İmam Mâturidî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Altaş, Eşref. *Fahreddin er-Râzî'nin İbn Sina Yorumu ve Eleştirisi*. İstanbul: İz Yayınları, 2009.
- Arslan, Hulusi. *Yaratma ve Gâyelilik Bağlamında Mu'tezile'nin Fayda Teorisi*. *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 14/2 (2016):343-360.
- Ateş, Avnullah Enes. Kur'an'da İnsanların Yaratılışı Meselesi, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15/30 (2016): 353-369.
- Aykan, Recep. *Kelime ve Konularına Göre Alfabetik Kur'an Fibrisi*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- Aykıt, Asiye Nefis Nazariyesi Çerçevesinde Fahreddin er-Râzî'nin Ahlâk Düşüncesi, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1. Sayı, 28, 2014.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Tarihi*, Bursa: Say Yayınları, 1959.
- Cerrahoğlu, İsmail. 'Kur'an'da İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri'. *AÜ-İFD*,

- Çelik, Hüseyin. Kur'an'a Göre Hz. Âdem'in Yaratılışı. *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2 (2011): 49-70.
- Coşkun, İbrahim. 'Fahreddin er-Râzî ye Göre Nefs(Ruh)'in Mahiyeti ve Ölüm Sonrası Durumu'. *DÜİFD*. 2:6.
- Efil, Şahin. *İslam ve Batı Düşüncesinde Yaratılış Modelleri*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- Fahreddin er-Râzî. *el-Mebahisu'l Meşrikiyye fi'İlmi'l İlahiyyat ve't-Tabiiyyat*, Haydarabad: Daru'l Maarif en-Nizamiyyetü'l Kâinat, 1964, 2.
- Fahreddin er-Râzî. *İslam İnancının Ana Konuları*. trc. Nadim Macit. Erzurum: 1996.
- Fahreddin er-Râzî, *el-Erbain fi Usulu'd-Din*, Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.
- Fahreddin er-Râzî. *el-Metâlibu'l-Aliye*. Beyrut: Darul Kitabu'l Arabi, 1987 7:213.
- Fahreddin er-Râzî. *Mefâtihu'l-Ğayb*. 1. Baskı, Beyrut: Daru'l-Fikr, (I-XXX), 1981.
- Fazlur Rahman. *Ana Konularıyla Kur'an*. trc. Alparslan Açıkgenç, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an ve Yaratılış*. İstanbul: KURAMER Yayınları, 2015.
- Öztürk, Mustafa. *Meal Kültürümüz*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2016.
- Kusta b. Luka Ruh ve Nefs Arasındaki Fark Hakkında, *M. Ü. İ ilahiyat Fakültesi Dergisi*, 36/1 (2009): 195-208.
- Mert, Muhit. *İnsan Nedir?* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Mert, Muhit, *İnsan Nedir? İnsanların Tanımlanmasına Dair Kelami Bir Yaklaşım*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Taşpınar, İsmail. *İslam'a Göre İnsanın Yaratılışı ve Yaratılış Gayesi. Tanrı ile İnsan arasındaki ilişki konulu Sempozyum*, (Basım Yeri: Sak Matbaası, İstanbul 7-9 Ekim 2004).
- Türker, Ömer - Demir Osman. *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin-er-Râzî*.(İstanbul: İSAM Yayınları, 2013).
- Topaloğlu, Bekir. *İnsan Kâinat ve Ötesi*. İstanbul: Ensar Yayınları 2010.
- Uludağ, Süleyman. *Fahrettin Râzî*. Ankara: Harf Yayınları, 2014.
- Ulutürk, Veli. *Kur'an-ı Kerim'de Yaratma Kavramı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Yar, Erkan. *Rub-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- Yakıt, İsmail. Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1998).
- Yücedoğru, Tevfik. *Geçmişten Günümüze İlim ve Din Açısından Yaratılış*. Bursa: Emin Yayınları, 2006.